

Valdas Bertasavičius

SLAVOJAUS ŽIŽEKO ABSOLIUTI ATATRANKA, ARBA EGZISTENCIJA TARP STOKOS IR PERTEKLIAUS

Slavoj Žižek

Absolute Recoil: Towards a New Foundation of Dialectical Materialism,

Verso Books, 448 p.

Slavojus Žižekas, slovėnų kilmės filosofas, jau daugiau nei keturis dešimtmečius kasmet savo darbus publikuoja pasaulio skaitytojams ir skaitytojoms. Dėl veikalų gausos bei temų įvairovės pelnytai vadinamas „MTV filosofu“, Žižekas svyruoja tarp viešojo intelektualo populisto bei filosofo atsiskyrėlio vaidmenų. Ne kartą deklaravęs neapykantą pasauliui, jis aktyviai dalyvauja konferencijose bei duoda interviu, pasirodo televizijos laidose ir t. t. Nenuostabu, jog šis vidinių prieštarų paženklintas filosofas yra ištikimas Georgo Wilhelmo Friedricho Hegelio, vidinių prieštarų mąstytojo *par excellence*, filosofijos šalininkas.

2014 m. autorius publikavo veikalą *Absoliuti atranka: naujieji dialektinio materializmo pagrindai* (*Absolute Recoil: Towards a New Foundation of Dialectical Materialism*, Verso Books, 448 p.). Šis kūrinys, kartu su 2012 m. išleistu milžinu *Mažiau negu niekas: Hegelis ir dialektinio materializmo šešėliai* (*Less Than Nothing: Hegel and the Shadow of Dialectical Materialism*, Verso Books, 1056 p.), yra filosofo bandymas konceptualizuoti dialektinio materializmo metodą kaip vienintelį teisingą metodą realybės, istorijos bei visatos apskritai *interpretavimui*. *Mažiau negu niekas*, tūkstančio puslapių Žižeko *magnum opus*, bei *Absoliuti atranka* pradeda tai, kas turėtų būti vadinama vėlyvąja Žižeko filosofija. Pats jis yra pareiškęs, jog

savo noru rašytų tikrai apie Hegelį, o pastarosios knygos tai įrodo: nors didelės apimties (*Absoliuti atatranka* yra perpus mažesnė už pirmąją) abi šios knygos – tai panegirikos Hegelio darbams.

Absoliuti atatranka yra suskirstyta į tris skyrius su įvadu bei dviem intarpais. Pirmajame skyriuje analizuojamos Immanuelio Kanto bei Hegelio filosofijos, einant nuo Kanto transcendentalizmo prie dialektikos. Antrasis skyrius nagrinėja patį dialektinį procesą, vidines subjekto bei objekto prieštaras; remiantis Alaino Badiou įvykio samprata, pati realybė (objektų ir simbolinė) traktuojama kaip ištikimybės autorefleksijai padarinys. Paskutinis knygos skyrius šias dalis reziumuoja. Jame Žižekas pereina nuo paminėtų filosofinių doktrinų aiškinimo į savo teorijos apie „mažiau negu nieką“ plėtrą. *Absoliuti atatranka* – bandymas dialektinio materializmo metodą praktiškai pritaikyti filosofinių problemų sprendimui. Pačioje knygos pradžioje deklaruojama, jog dialektinis materializmas yra vienintelis teisingas metodas objektyvios realybės analizei (p. 10), jis priešinamas keturioms šiais laikais egzistuojančioms materializmo sąvokoms: redukcionistiniam materializmui, pozicionuojančiam realybę kaip „tiesiog egzistuojančią“; šiuolaikiniam ateizmui; diskursyviame materializme bei naujam, delioziškajam „gyvos materijos“ materializmui. Pirmosios trys yra kritikuojamos dėl supaprastinto objekto bei subjekto santykio, objektyviai realybei priešinant subjektyvias patirtis bei tuo retroaktyviai pozicionuojant transcendentalią Tikro Daikto iliuziją. Anot Žižeko, toks mąstymas neišigilina į vieną iš esminių filosofijos problemų – paties objekto ir „objektyvios“ realybės prigimtį. Naujasis materializmas, atvirkščiai, yra kritikuojamas dėl per didelės subjektyvacijos, dėl „materija = gyvybė = sąmonės srautas“ vienovės (p. 12). Toks modelis, anot Žižeko, „slepia skirtį [objektas vs. subjektas], subjektą įrašydamas į natūralią realybę kaip jos imanentinį principą, kuomet dialektinis materializmas į realybę transpozicionuoja ne subjektą, bet pačią subjekto ir objekto skirtį“ (p. 14).

Būtent šis klausimas (objekto ir subjekto santykio) tampa knygos leitmotyvu, kurį Žižekas bando išspręsti remdamasis Hegelio filosofija, Jacques'o Lacano psichoanalize bei kvantine fizika. Pirmieji du autoriai filosofo kūrybą ženklino nuo pat pradžių, o štai kvantinė fizika kaip metodas Žižeko išsamiai naudojama tik nuo 2012 metų. Anot jo, „kvantinė fizika „gamtoje“ atranda kitokią trūkio tarp „objektyvaus mechanizmo“ bei „subjektyvios patirties“ versiją“; [...] jos pamoka yra ne tai, kad egzistuoja natūrali „tikra Tikrovė“, nepriklausoma nuo patirčių, redukuojanti patirtį į iliuziją, bet tai, kad pats trūkis tarp Tikrovės ir jos pasirodymo jau yra ten, „pačioje gamtoje““ (p. 144).

Žižeko polinkis į kvantinę fiziką yra ženkliai problemiškas. Nors tai naujas, labai aktyviai tobulinamas ir plėtojamas mokslas, šioje knygoje filosofas neski-

ria dėmesio pačios teorijos analizei ar pristatymui, jos kvestionuotinus teiginius priima kaip duotybę. Veikalas *Mažiau negu niekas* buvo parašytas apie dialektinį materializmą, o šioje knygoje „dialektinis materializmas nėra tema: jis veikiau yra praktikuojamas knygos puslapiuose“ (p. 8). Atrodo, jog autoriaus intencija yra tą patį padaryti su kvantine fizika, tačiau rezultatas atvirkščias: vietoje išsamios analizės teorija yra nuolatos „pritempiama“ prie teiginių, kurie pagrįstų filosofo teorijas. Nors negalima sakyti, jog dėl to išvados būtinai bus klaidingos, bet ši knyga, kaip ir pati kvantinė fizika, kelia daugiau klausimų, negu suteikia atsakymų. Be to, tokio pobūdžio spekuliacijos kelia abejonių dėl paties dialektinio materializmo metodo legitimumo, kuris, kaip minėta, nėra aiškinamas – tiesiog naudojamas.

Esminė Žižeko prielaida konstruojama pagal Peterio Higgso lauko pavyzdį. Tai sistema, kuri tam, kad sukurtų tobulą vakuumą, turi išleisti atitinkamą energijos kiekį. Kitaip tariant, kad gautum ir išlaikytum niekį, privalu skirti energijos. Tokiu būdu dekonstruojama realybė: gyvybė, materija, – viskas yra paženklinta šio niekio ir energijos dialektikos. Ir tai interpretuojama vienpusiškai ir radikaliai: materija egzistuoja, nes niekis negali neegzistuoti; subjektas yra retroaktyvi reakcija į pirminę stoką (tai lakaniška subjekto samprata); materializmas yra „neredukuojama distancija tarp dviejų vakuumų“ (p. 249). Taigi esminė problema yra ne subjekto ir objekto, esmės ir regimybės skirtis, bet tas pats trūkis objekte ir subjekte, neleidžiantis nė vienam iš jų pasiekti idealaus susitapatinimo su savimi būsenos.

Šioje vietoje atsiskleidžia prieštaringiausia knygos išvada. Anot Žižeko, „tikrasis materializmas yra materializmas be materijos“ (p. 11). Materializmo filosofija neišvengiamai privalo apsibrėžti santykį su vokiškuoju idealizmu. Kadangi tiek materija, tiek subjektas kyla iš *nejmanomo susitapatinimo su savimi*, šie fenomenai gali pasirodyti tik vaizdinių forma realybėje, kuri pati turi fantazijos rėmą. Taigi „tikrasis materializmas“ atsiskleidžia per savo priešingybę – absoliučią regimybę. Iš to ir kyla pavadinimas *Absoliuti atatranka*: šis terminas, pasiskolintas iš Hegelio, apibrėžia uždaros, save reflektuojančios sistemos atsiradimą. Šių sistemų analizė (bet ne dekonstrukcija) yra dialektinio proceso matrica: pirminis chaosas (kvantinė fizika, kurioje materija kyla iš banginių fenomeno savybių žlugimo) tampa objektyvizuota realybe, šio proceso metu objektą apibrėžiant kaip prarastą. Dialektika turi atskleisti šio prarasto objekto retroaktyvią ir transcendentalią prigimtį bei paskutiniu judesiu transpozicionuoti šią netektį į pačią objektyvią realybę. Kitaip tariant, subjekto ir objekto santykį ženklina ne atskirtis, bet vienovė, jie abu pasirodo kaip vidinio antagonizmo, substancinės tuštumos, atsakas (p. 97).

Todėl Žižekas siūlo apversti tradicinę analizę, kai fenomenai yra analizuojami dėl jų pozityvių bruožų, dėl to, kas jie yra. Tai jis vadina esmine klaida interpretuojant Hegelį, kada fenomenas regimas totalumo kontekste, savo simbolinių determinacijų

grandinėje. Reikia atsispirti šiai fetišistinei pagundai suteikti fenomenui papildomas reikšmes bei imtis priešingo veiksmo, t. y. išvėlgti kaip ir objektas, ir simbolinė realybė yra mažiau negu niekas (p. 145–146). Būtent šis negatyvumas suteikia erdvės įvykiui; pozityvi pokyčio galimybė kyla iš objektyvios Tikrovės neišbaigtumo.

Taip Žižekui istorija tampa būtinų atsitiktinumų grandine. Garsioji Hegelio citata, jog didieji pasaulio įvykiai nutinka du kartus, čia yra kartojama iki begalybės, o kiekvienas fenomenas įgauna prasmę tiek, kiek ši prasmė reaguoja į pirminę stoką, objekto ir subjekto rezistenciją nebūčiai. Tačiau ši nebūtis yra ne Lacano Tikrovės dimensija, bet atitinkama įtampa, kurios akivaizdoje pati būtis gali save apibrėžti pozityviai. Taigi tam, kad kažkas įvyktų, reikia skirti energijos, jog pirma nebūtų nieko. Šiuo teiginiu yra užbaigiama knyga: „dialektinis materializmas teigia, jog net tuštumoje nėra ramybės būsenos“ (p. 262).

Nors, kaip minėta, knyga turi būti rašoma dialektinio materializmo metodu, šio pažado nesilaikoma. Nuo pat pradžių Žižekas veikiau polemizuoja su kitais autoriais (tą galima matyti iš nuolatinio tiesioginio kitų autorių citavimo, kuris yra dažnas ir citatos gali užimti net po puslapį) negu pateikia išsamią socialinės realybės analizę. Todėl skaitant šį kūrinį, pravartu būti išsamiai susipažinus su Hegelio bei Lacano darbais (nors pastarasis yra traktuojamas kaip psichoanalitinė Hegelio interpretacija). Knygoje taip pat nestinga nuorodų į Kantą, antikos filosofiją bei Søreną Kierkegaard'ą. Pastarajam ir krikščionybės tematikai skiriama daug dėmesio, bet visiškai neaišku, kokia to paskirtis. Krikščionybė nėra analizuojama kritiškai ir veikiau primena religijos filosofiją negu paprastai ateistinius Žižeko tekstus.

Kūrinys taip pat nuvils Žižeko skaitytojus, kurie domisi ir vertina jo marksistinės tradicijos plėtrą bei kapitalizmo kritiką. Nors jis labiausiai vertinamas būtent už šių teorijų analizes, abi temos yra visiškai neaptariamoms. Teorinė knygos dalis taip pat nėra paremta empiriniais faktais, taigi „materializmas be materijos“ knygoje atsiskleidžia tiesiogiai, kaip idėjų filosofija be jokių politinių ar ekonominių priedėlių. Kaip būdinga Žižekui, kultūra bei menas yra įterpiami šalia filosofijos, pirmajame bei antrajame intarpuose rašoma atitinkamai apie Arnoldo Shoenbergo muziką bei Ernsto Lubitcho filmus.

Apibendrinant *Absoliuti atranka* yra neabejotinai drąsus bei netipinis filosofijos veikalas. Derindamas dialektiką, psichoanalizę bei kvantinę fiziką, Žižekas kuria naują mąstymo modelį žmonijos raidos analizei – neabejotinai platus užmojis. Vis dėlto sunkus knygos stilius, nenuosekli argumentacija bei anekdotai vietoje argumentų gali užgožti teorinį knygos inovatyvumą. Tai verčia gailėtis, jog autorius neskyrė didesnio dėmesio formai. Tuo labiau, jog dialektinis materializmas esmės atžvilgiu prioretizuoja formą, kurioje susijungia materiali objektų būtis bei subjektyvios patirtys.